

Tipologia característica dels molins de vent fariners a Manacor¹

*Catalina Busquets
Departament de Medi Ambient
Consell de Mallorca*

Introducció

El Departament de Medi Ambient del Consell de Mallorca duu a terme la revisió, actualització i informatització de l'*Inventari de molins de vent fariners de Mallorca*, realitzat per l'Associació d'Amics dels Molins de Mallorca durant el període 1989-1993, previ conveni signat entre ambdues entitats el novembre de 2004. La finalització del procés de catalogació del terme municipal de Manacor ha fet possible la presentació de l'article "Els molins de vent fariners de Manacor. Estat actual" a la revista *MUSA* (núm. 4, abril 2008, pàg. 28-37) i la presentació d'aquesta comunicació sobre la tipologia característica dels molins de vent fariners del terme municipal.

Els molins de vent fariners utilitzaven la força del vent per moldre. Es tracta de molins del tipus torre, d'eix horitzontal, on només la part superior, on hi ha inserit l'eix, és mòbil. El vent és arreplegat per les antenes, de veles o graelles, les quals transmeten el moviment a un eix solidari connectat a una roda dentada. Aquesta roda engrana amb un pinyó que transmet el moviment giratori a les moles la finalitat de les quals és la de dur a terme la mòlta.

A mitjan segle XIX sorgeix una variació del tipus de molí més habitual (torre ampla i moles a la part superior): són els molins de torre estreta, on la transmissió –que en el molí tradicional era de fusta- es fa mitjançant un eix de ferro, la qual cosa permetia la col·locació de les moles –generalment més petites- a la part inferior del molí, dins una petita cambra o obrador. Habitualment l'antena utilitzada en aquest tipus de molins era de veles. Els exemples a Manacor són el molí d'en Rotana i el molí de Son Moix Vell, del qual només resta la base.

Tot i formar part de la nostra història i de la vida dels nostres avantpassats, l'origen dels molins de vent és encara confús. Sembla que es varen estendre des de Pèrsia (s. VII) cap a la Mediterrània oriental, i des d'aquí a la resta d'Europa (s. XII i XIII). Durant l'època medieval ho feren arreu de l'illa de Mallorca, i així a Manacor.

Les fonts bibliogràfiques consultades fan referència a l'emancipació dels moliners manacorins del gremi de Ciutat el 1634. Posteriorment, l'any 1684, es constituïren en un gremi autònom, juntament amb els de Montuiri, Lluçmajor i Felanitx, com a prova de la importància adquirida.² Aquest fet indica ja l'existència de molins de vent fariners. Els primers molins de vent fariners dels quals tenim notícies sobre el seu funcionament a Manacor són el molí d'en Rafeló (1630) i el molí d'en Batliu (1644). A partir d'aquí es varen anar estenent arreu del municipi.

La progressió dels molins de vent fariners no va fer més que augmentar i al llarg dels anys varen anar creixent arreu del municipi. El 1784 la Reial Societat Econòmica d'Amics del País va comptabilitzar un total de 31 molins de vent fariners. Entre els anys 1846 i 1849 el polític espanyol, estudiós de la geografia i de l'estadística, Pascual Madoz, en va comptabilitzar 45. I el 1880 l'arxiduc Lluís Salvador inventarià 47 molins de vent fariners a Manacor. El 1993 l'Associació dels Amics dels Molins de Mallorca en comptabilitzà 58 (17 ja desapareguts).³ Actualment resten 40 molins al terme municipal de Manacor. N'han desaparegut dos (molí d'en Pasta i molí d'en Barrufan) dels catalogats en l'*Inventari*. Segons aquest mateix, Manacor ocupa el tercer lloc en relació amb el nombre de molins de Mallorca, per darrere de Felanitx (72) i Lluçmajor (66).⁴

Però, amb l'avenç tecnològic i la creació de les farineres, l'activitat dels molins tradicionals va decaure progressivament a partir de finals del segle XIX. El 1870 hi havia dues farineres mogudes per la força del vapor a Manacor i l'any 1936 n'hi va arribar a haver deu.⁵ Pràcticament a finals de la dècada de 1920 tots els molins de vent fariners de Mallorca deixaren de funcionar. Només es tornaren a posar en marxa durant i després de la Guerra Civil, a causa de l'estraperlo.⁶ Els que ho varen fer fins més tard foren el molí d'en Fraret (1937), el molí d'en Sopa i el molí del Misser Roig (a la dècada dels trenta).

Una altra cosa que els afectà, en menor mesura, fou l'expansió urbanística de la ciutat, ja que molts molins es varen veure atrapatats dins un espai que no era el seu.

Per tal de preservar aquests elements patrimonials, el Consell de Mallorca ha desenvolupat diversos programes de restauració, que en el cas de Manacor s'han

materialitzat en la restauració dels molins d'en Polit i d'en Fraret, en col·laboració amb l'Ajuntament de Manacor; i el molí de na Blanca en col·laboració amb els seus propietaris.⁷

Característiques generals

La titularitat dels molins és bàsicament privada i la majoria s'han transmès de generació en generació. Són quatre els molins que ha adquirit l'Ajuntament de Manacor per tal de conservar-los, restaurar-los i destinar-los a ús cívic o cultural: molí d'en Baió, molí d'en Fraret, molí d'en Polit i molí de Cotana.

El 59% dels molins manacorins se situen dins el nucli de la ciutat, mentre que el 41% restants es troben arreu de la ruralia del municipi. Els 19 molins desapareguts també es trobaven dins la ciutat, cosa que incrementava aquesta diferència entre el nucli urbà i el camp.

La ubicació del municipi manacorí al pas de la tramuntana i el gregal a través de la badia d'Alcúdia, i el xaloc i l'embat per la part oriental, feren possible l'existència de tants molins. Els vents i les característiques agrícoles per al cultiu de cereals feren possible l'existència d'aquesta quantitat de molins. Se cercaven llocs que estiguessin descoberts, a pas d'aire, que no estiguessin a recer dels vents, però també en enclavaments elevats. A més, s'ubicaven a les zones de concentració humana, pròxims al pobles i als camins i carreteres molt transitats. Els que es troben allunyats dels camins principals solen ser de petites dimensions i d'ús exclusiu de la finca o possessió on es troben.

Actualment trobam molins situats dins el seu entorn original i d'altres que se situen (com hem dit abans, a causa de la progressió urbanística) en un entorn transformat (54% dels molins). Tan sols el molí de Can Moragues, es Molinot, el molí de Son Figuera, el molí de Cas Bessons, el molí de sa Mola i el molí d'en Canet es conserven en el seu entorn original. Però trobam un 33% de molins que estan en un àmbit semitransformat, fet que implica algunes modificacions a les carreteres, o bé que s'han construït més habitatges o edificis pels seus costats.

La urbanització és més important del que pensam, ja que canvia l'estat original dels molins. Per una banda, es denota en el fet que 23 molins resten encara aïllats, sense edificis aferrats al seu costat, mentre que els altres es troben adossats a altres habitatges; i, per altra banda, en les ampliacions que hi fan els propietaris. Un terç dels molins tenen petites construccions, naus o habitacions afegides sense respectar, moltes d'elles, la tipologia original del molí.

Característiques arquitectòniques

La majoria dels molins de vent fariners de Manacor són del tipus torre amb base. S'ha de tenir en compte que 6 molins dels que hi havia de tipus torre amb base ja no disposen de la torre: Rector, Batliu, Coves, Soler, Son Moix Vell i Son Amengual. La modalitat de torre amb cintell és molt escassa al poble de Manacor, ja que només hi ha el molí de Son Figuera. El molí de Son Pou Fondo pot considerar-se com una espècie d'híbrid entre molí amb base i molí amb cintell, ja que en disposa d'un circular amb cambra. De molins tipus torre, n'hi ha 6 exemplars: Cotana, Torrepipes, Can Moragues, Son Cifre, d'en Canet i Cas Bessons.

Totes les torres de molí de vent fariner a Manacor són de planta circular: denou es troben construïdes de maçoneria, és a dir, d'obra feta de pedres i morter de calç i grava, quatre de les quals s'han arrebossat amb una capa de morter de calç, i algunes, recentment, de ciment (material no adient en aquestes construccions). Només en set torres s'utilitza la carreuada de marès, una de les quals és arrebossada. Vuit són mixtes, és a dir, que combinen diverses tècniques constructives: la part inferior és de paredat en verd i la part superior de carreus de marès.

El diàmetre de les torres s'ha amidat a 26 molins, ja que a 7 no s'hi ha pogut entrar. S'amida en el seu interior i varia entre els 1,40 m del molí de Rotana i els 3,20 m dels molins de Son Jaume Andreu i des Barracar.

La coberta actual de la majoria dels molins no és la tradicional. Aquells capells coberts de càrritx, borro o jonc han donat pas a cobertes d'obra o a molins sense folre. Tan sols aquells que han estat restaurats pel Consell de Mallorca han readquirit el seu aspecte inicial: molí d'en Polit, molí d'en Fraret i molí de na Blanca. Trobam 8 torres sense coberta, cosa que empitjora la seva conservació, 20 amb cobertes d'obra i 3 cobertes amb uralita.

Cada un dels pisos de la torre situats entre la planta baixa i la coberta es compten com a sostres. Actualment tenim cinc torres sense cap sostre, quatre més amb un sol sostre, dues torres amb dos sostres, set amb tres, cinc torres amb quatre sostres i un amb cinc, que és el molí des Barracar, el qual té la torre amb més alçària del terme municipal de Manacor.

Un altre element important és l'escala: totes són de caragol de peces de marès i la seva funció és comunicar tots els pisos de la torre. A la majoria dels molins amb base la torre arranca des del trespol. Només en alguns casos, com en el molí d'en Baió, ho fa des de l'envelador.

L'estat de conservació actual de la torre varia des de bo a ruïnós. El 63% de

les torres es troben en bon estat de conservació; el 18,5% en un estat mitjà, és a dir, que comencen a tenir qualche desperfecte a la seva estructura; el 14,8% estan en mal estat; i un molí es troba en estat ruïnós, que és el molí de Can Moragues. Els molins que es troben en pitjor estat de conservació se situen a la ruralia i solen ser els que no contenen coberta i sofreixen les inclemències del clima. Algunes de les torres són emprades com a colomers i d'altres, les que fan part de la base, com a trasters o part de l'habitatge.

Pel que fa a elements decoratius i epigràfics, cal dir que es concentren sobretot a la llinda del portal d'accés a la torre. Hi podem trobar fornícules (on se situava la figura del patró dels moliners, sant Llorenç i/o santa Bàrbara), inscripcions (dates, marques de molinades, cercles concèntrics, etc.) i altres elements. Al molí d'en Baió hi ha una petita fornícula a una rebranca d'un finestró de la torre; en canvi, al molí d'en Capó, s'hi troba la fornícula damunt el portal, cosa que és més habitual; als molins de Son Jaume Andreu i de sa Mola trobam la data esgrafiada a la llinda; al molí des Barracar hi ha un rellotge de sol amb una data i al molí d'en Sabina un anagrama de Crist damunt la llinda; al molí d'en Canet hi ha esgrafiats, a les rebranques del portal d'accés, dos cercles: un amb figures amb forma de pètal a l'interior i l'altre amb radis. Només en el d'en Capó trobam marques, inscrites en el mur interior de la torre, que segurament servien per comptabilitzar les molinades.

Pel que fa a la base, antigament s'utilitzava per a estatge i magatzem d'acord amb les necessitats del moliner. En l'actualitat, però, la majoria s'han transformat i habilitat per a viure-hi. Només 1 nau té funció agropecuària, 14 fan d'habitatge, 12 no s'utilitzen i 6 tenen altres funcions, com ara magatzem, centre cívic, oficines.

La tècnica constructiva de la base reflecteix la mateixa diversitat que la de la torre. S'ha de tenir en compte, però, que ambdues no tenen perquè coincidir; és habitual trobar molins amb la base de paredat en verd i la torre de carreus de marès, com ara el molí d'en Capó o el d'en Polit.

El 52% de les construccions són fetes de maçoneria, el 31% són mixtes barrejant maçoneria i carreus de marès, un 3% és de maçoneria arrebossada, un 6% de carreuada de marès i en un 9% (3 molins) no es poden identificar els materials constructius originaris, ja que són arrebossats amb materials moderns.

La planta de la nau sol ser regular. Trobam 1 planta circular, 6 de forma rectangular i 22 bases de planta quadrangular. Però també hi ha dos casos de forma poligonal irregular: en el cas del molí des Molinot es desconeix la configuració de la base a causa de les modificacions que aquesta ha sofert.

Quant a la coberta, s'utilitza essencialment la de volta de canó de carreuada de marès. En alguns casos el tram central de la nau anterior i posterior es troba cobert per una volta d'aresta o de racó de claustre. El molí d'en Xema és l'únic exemple d'espai cobert amb volta d'aresta tant a la planta baixa com al pis.

Només hi ha 6 molins que compten amb dues plantes: molí d'en Cusset, Fraret, Cotà, Barracar, sa Mola i Xema. Gairebé en tots els casos el pis s'aixeca amb posterioritat a la construcció del molí. Tal vegada el d'en Xema, relativament modern, fou projectat amb la intenció d'ús residencial de la planta superior.⁸

L'únic molí que disposa d'un element decoratiu a la seva base és el molí d'en Miquel Pastoreta, que conté una fornícula a l'extradós de l'arc que sosté la volta d'una de les naus.

L'estat de conservació de les bases és millor que el de les torres. El 70% (23) es troben en bon estat de conservació, un 18% (6) en estat mitjancer i el 12% restant en mal estat, tot i que no es poden considerar en estat ruïnós.

Després d'aquesta anàlisi podem concloure que la tipologia més habitual de Manacor és la de torre amb base. Segons Garcia Iniesta i Oliver Suñer, les cases amb base dels molins degueren tenir un origen constructiu en el segle XVIII, ja que l'ús habitual de les peces de marès prim – que es fan servir per a la construcció de les voltes- no és anterior a aquesta data.⁹

I les característiques habituals dels molins són: torre cilíndrica, a vegades lleugerament troncocònica feta de paredat en verd o de carreus de marès, o també una solució mixta; arranca del terra i s'ubica al mig de la base; escala de caragol que comunica els diversos pisos o sostres fins a arribar al pis de les moles; base d'una planta, de planta quadrada o rectangular, estructurada en tres naus i coberta de volta de canó de marès; a vegades, volta d'aresta o de racó de claustre al tram central; base lleugerament atalussada, amb murs de maçoneria i cantoneres i obertures de marès.

Característiques tècniques

El capell, l'antena, les moles, el congreny, l'arbre, la galtera, la roda, la llanterna, la tremuja, el bou i el tafarrell són els elements indispensables per al bon funcionament del molí. Però el pas del temps i l'acció poc respectuosa de les persones han provocat el deteriorament i en molts de casos la desaparició d'aquests elements.

El molí d'en Sopa era l'únic que conservava tota la maquinària, però es va incendiar el febrer de 2007 –per l'impacte d'un llamp- i es troba pendent de restauració. Altres molins conserven part de la maquinària, alguns en disposen

encara al seu lloc original i d'altres als voltants del propi molí.

Tots els molins tenien la maquinària a la part superior de la torre; només els de Rotana i Son Moix Vell –ambdós de torre estreta-, i els de Son Pou Fondo, d'en Sopa i d'en Coves la tenien a la part baixa.

Les moles, elements indispensables per a la mòlta del gra, tan sols es conserven al seu lloc original al molí d'en Sopa. Es troben desplaçades al molí d'en Baió i al molí de Sa Mola.

Els únics que tenen el capell i l'antena són els que s'han beneficiat dels programes de restauració del Consell de Mallorca. Disposen d'un capell fet de càrritx i d'una antena de graelles de fusta. Aquests són el molí d'en Fraret i el molí d'en Polit, propietat de l'Ajuntament de Manacor, i el molí de na Blanca.

NOTES

1. El *Catàleg dels Molins de Vent Fariners de Mallorca* està coordinat per Aina R. Serrano i, a més de l'autora d'aquest article, hi participen Margalida Guardiola (catalogació), Toni Colom (cartografia) i Lluís López (tractament digital d'imatges), tots ells tècnics del Departament de Medi Ambient del Consell de Mallorca. Aquestes tasques de catalogació es desenvolupen en el marc dels programes SOIB-CCLL. Com a resultat d'aquesta anàlisi, es va publicar l'article "Els molins de vent fariners a Manacor. Estat actual" a la revista *MUSA (Revista del Museu d'Història de Manacor)*, número 4, abril 2008. p. 28-37.
2. SEGURA SALADO, J.: "Els molins a Manacor (I-IV)", a *7Setmanari*, núm. 3, 4, 7 i 8. Manacor, 12/12/1986, 19/12/1986, 09/01/1987, 16/01/1987.
3. www.mallorcawindmills.com
4. No podem oferir les xifres actuals dels molins de Felanitx i Lluçmajor ja que el *Catàleg de Molins de Vent Fariners de Mallorca*, que realitza el Consell de Mallorca, es troba en procés d'elaboració.
5. ROSSELLÓ VERGER, V.M.; *Mallorca. El sur y sureste. Municipios de Lluçmajor, Campos, Ses Salines, Santanyi, Felanitx y Manacor*. Palma de Mallorca: Càmera Oficial de Comerç, Indústria y Navegación de Palma de Mallorca, 1964. p. 408-409.
6. CAÑELLAS I SERRANO, *op cit.* p. 106-108.
7. Molí d'en Polit: el Servei FODESMA del Consell de Mallorca en construí el capell i l'antena durant l'any 1997. La institució insular, en col·laboració amb l'Ajuntament de Manacor, també participà en la restauració arquitectònica del conjunt. Al molí d'en Fraret, per mitjà del Programa de restauració de molins del Departament de Medi Ambient del Consell de Mallorca, s'hi dugué a terme la restauració arquitectònica de la torre i s'hi col·locà el capell i l'antena durant l'any 2006. I per últim, pel que fa al molí de na Blanca, el capell i l'antena foren restituïts l'any 2002, amb la col·laboració dels seus propietaris.

8. GARCIA INIESTA, N.; OLIVER SUÑER, G.: *Cases de molí (Aproximacions a les construccions molineres a Mallorca)*. Palma: Instituts d'Estudis Baleàrics. 1989. p. 49
9. *Ídem*, p. 10.

BIBLIOGRAFIA

- ARXIU FOTOGràFIC DE L'ASSOCIACIÓ DELS AMICS DELS MOLINS DE MALLORCA. ASSOCIACIÓ D'AMICS DELS MOLINS DE MALLORCA. *Inventari dels molins fariners de vent*. Mallorca: s.n., 1989-1991.
- BUSQUETS VALLCANERAS, C.; GUARDIOLA FIOL, M. "Els molins de vent fariners de Manacor. Estat actual." A *MUSA: Revista del Museu d'Història de Manacor*, núm. 4, abril 2008, pàg. 28-37.
- CAÑELLAS I SERRANO, N.; *L'aigua, el vent, la sang. L'ús de les forces tradicionals a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 1993.
- CARO BAROJA, J.: *Tecnología popular española*. Madrid Editora Nacional, 1983.
- COL·LEGI OFICIAL D'ARQUITECTES DE LES ILLES BALEARS: *Els molins de vent fariners de les Balears*. [Mallorca]: Publicació del Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Balears, 1979.
- GARCIA INIESTA, N.; OLIVER SUÑER, G.: *Cases de molí (Aproximacions a les construccions molineres a Mallorca)*. Palma: Instituts d'Estudis Baleàrics. 1989.
- MOLL, F. de B.: *Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat. 1934.
- RIERA BORDOI, J.; DOMÍNGUEZ HENARES, D.: *Manacor: imatges i paraules d'antany*. [Mallorca]: DL 2006.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M.; *Mallorca. El sur y sureste. Municipios de Llucmajor, Campos, Ses Salines, Santanyí, Felanitx y Manacor*. Palma de Mallorca: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, 1964.
- SEGURA SALADO, J.: "Els molins a Manacor (I-IV)", a *7Setmanari*, núm. 3, 4, 7 i 8. Manacor, 12/12/1986, 19/12/1986, 09/01/1987, 16/01/1987.

D'arxiu de la vila a arxiu municipal (Dels segles medievals al segle XVIII)

Albert Carvajal Mesquida

A les III Jornades d'Estudis Locals celebrades el 2004 vaig tenir ocasió de presentar una comunicació on explicava el naixement i l'evolució de l'espai en què l'Església de Manacor guardà i custodià els documents que anava produint en el desenvolupament dels seus quefers quotidians. Fet aquell primer estudi, ens decidírem a ampliar-lo cercant tota mena de documents que ens permetessin comprendre el tarannà del nostre arxiu municipal fins a arribar als nostres dies. La comunicació que llegireu tot seguit en recull la primera part, que inclou el període comprès entre els segles medievals i els canvis produïts arran del Decret de Nova Planta.

Cap a l'any 1570 els jurats de Manacor acordaven comprar un immoble situat a la plaça Reial per tal de destinar-lo a casa de la vila. Poc temps després, concretament el 12 de maig de 1573, determinaven fer-hi tot un seguit d'obres d'acordament amb l'objectiu de poder executar amb més comoditat les tasques pròpies de la primera institució local. Entre les mesures preses cal destacar l'adquisició d'uns calaixos de fusta on poder custodiar les escriptures de la vila amb major seguretat. Aquesta és la referència més antiga d'allò que, amb el pas dels anys, arribarà a ser l'actual arxiu municipal.

L'objectiu que perseguim és fer un repàs de les vicissituds viscudes per l'espai físic en què la vila primer i l'Ajuntament després guardaren i organitzaren les col·leccions documentals que produïen en el desenvolupament de les seves activitats. S'analitzen els mobles i les habitacions que s'adoptaren al llarg de quatre-cents anys; els elementals procediments que s'usaren per organitzar-hi els fons; les primeres tasques de conservació dutes a terme per intel·lectuals locals i els trasllats dels fons a nous indrets fins a arribar a la ubicació actual, que assegura el manteniment d'un ric patrimoni de valor incalculable per al coneixement de la història de la nostra ciutat.